

KOLEKTİF HAFIZA VE MİLLİ KİMLİK BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE RESMİ TARİH YAZICILIĞI

Yuliya BİLETSKA*

Cemile ŞAHİN**

İsmail ŞÜKÜR***

Öz

Hafıza herhangi bir bilgiyi öğrenme, depolama ve hatırlamanın ötesindedir. Bireysel hafızaya ek olarak boyutu nazarında bir çift insandan milyonlara kadar değişen insan gruplarının ortak şemalarını oluşturan kolektif hafızaları vardır. Tarihten farklı olarak kolektif hafıza canlı bir olgudur ve bu sebeple manipülasyona açıktır. Tarih insan gruplarının kolektif hafızasını şekillendirmede ve milli kimlik inşa etmede en uygun araçlardan birisidir. Ulus devletin kurulması ve idame ettirilmesi sürecinde milli kimliği inşa etmek için kolektif hafızanın yardımıyla tarih eğitiminin yaygın olarak kullanıldığı açıkça bilinmektedir. Bu çalışmada toplu hafıza ve milli kimlik ile tarih eğitimi arasındaki ilişkiyi Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi bağlamında incelemeye çalıştık. Çalışma hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak bu dersi alan gençlerin ulus devletin örtük amacı olan istendik bir kolektif hafıza ve milli kimliğe haiz olacağını söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Toplu hafıza, milli kimlik, tarih, inkılap

OFFICIAL HISTORIOGRAPHY IN TURKEY IN THE CONTEXT OF COLLECTIVE MEMORY AND NATIONAL IDENTITY

Abstract

Memory is beyond learning, storing and remembering any kind of information. In addition to individual memory, groups of people which changes from a pair to millions regarding its size, can have common schemas called collective memory. Apart from history collective memory is a living phenomenon, hence it is vulnerable to manipulations. History is one of the most suitable devices to

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
yuliyabiletska@karabuk.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
cemilesahin@karabuk.edu.tr

*** Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD Yüksek Lisans
Öğrencisi, ismailsukur@hotmail.com

shape collective memory of the groups of people as well as building national identity. It is clearly known that in the process of the construction and maintenance of nation state, history education is commonly used with the help of collective memory in order to build national identity. In this paper we try to explore the relation between the collective memory and national identity with history teaching in the context of Turkish Republic History of Revolution and Kemalism lesson. If we state a general view about this study, we can say that the youth who is exposed to this lesson will have a determined collective memory and national identity which is an implicit objective of the nation state.

Key words: Collective memory, national identity, history, revolution

Giriş

Bilindiği üzere insanoğlunun bireysel manada en önemli fizyolojik ve zihinsel özelliklerinden birisi hatırlama yeteneğidir. Bu yetenek, genel olarak belleğimize kodladığımız bilgileri tekrar geri getirme ve dolayısıyla hatırlama olarak tanımlanabilir. Birey olarak edindiğimiz bilgileri sakladığımız belleğimiz de kendi içinde kişisel bellek, bilişsel bellek ve alışkanlık belleği olmak üzere genel olarak üçe ayrılır.

Buna ek olarak birey bazında edinilen bilgilerin dikkat, kodlama, kaydetme ve tekrar geri getirme şeklinde kabaca tanımlayacağımız hafıza eylemlerinin, toplumsal manada nasıl gerçekleştiği tartışmaya açık bir konudur. Acaba bireylerde olduğu gibi, farklı ölçeklerde tanımlanabilecek toplumsal gruplarda bir hafızadan bahsetmek mümkün müdür? Bireyler kendi başlarına hafızalarını kabaca bu sistematikle çalıştırırken toplumlar aynı eylemi hangi süreçlerle ve nasıl yerine getirmektedirler? Bu süreçlerde hangi yöntemler kullanılır ve etkileşimin yönü bütünden parçaya mı yoksa parçadan bütüne midir? Bu gibi sorular kolektif hafızanın temel tartışma konuları olarak gösterilebilir.

Çok uluslu ve çok kültürlü bir medeniyetten kısa sürede ulus devlet kriterlerini referans alan siyasi bir yapıya dönüşen Türkiye'de, XX. yüzyılın başında yaşanan bu değişim süreci, yetişen yeni nesillere tarih eğitimi yoluyla aktarılmaktadır. Tarih eğitimi kapsamında lisans eğitimi dâhil bütün kademelerde zorunlu olarak okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve

Atatürkçülük dersinin Türkiye toplumunun kolektif hafızasına ve milli kimliğine olan etkileri kaçınılmazdır. Bu kapsamda çalışmamızın temel amacı, bu ders kitabında aktarılan bilgilerin tarihi gerçekliğine ve yukarıda bahsedilen toplumsal hafızanın temel tartışma konularına girmeden Türkiye'nin toplumsal hafızası ve milli kimliği üzerine bazı çıkarsamalarda bulunmaktır. Bu minvalde bu ders kitabının içeriğini ve bu içerik kapsamında aktarılan bilginin, toplumsal hafıza ve milli kimlik oluşumuyla ilgili temel teorileri dikkate alarak, kolektif hafıza ve milli kimlik üzerindeki yansımalarını tahlil etmeye çalışacağız. Bunu yaparken öncelikle toplumsal hafızanın çıkış sürecini ve temel yaklaşımını ve ilgili dersin tarih eğitimi kapsamında Türkiye'nin kolektif hafızasına ne gibi etkileri olabileceğini tespit etmeye çalışacağız. Sonrasında ulus devlet inşasında çok önemli bir yere sahip olan milli kimlik kavramını tanımlayıp belli parametrelerini belirttikten sonra ilgili dersin milli kimliğin şekillenmesindeki etkilerini bu alanda yapılan çalışmalardan da destek alarak ifade etmeye çalışacağız.

Kolektif Hafıza ve TC İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Özelinde Türkiye'nin Resmi Tarihinin Kolektif Hafızaya Yansımaları

Bu bahse geçmeden önce bireylerin yaşamının kendi başlarına birbirinden bağımsız oluşmadığını belirtmemiz gerekir. Bireyi bir gruba bağlayan ve bağlı hissettiği grup ile kendisi arasında benzerlikler olduğunu görmesini sağlayan özellikler mevcuttur. Zaten bu grubu oluşturan özellikler, o gruba kendine özgü bir toplum olma hissini kazandırır. Bu grubun büyüklüğü, aileden neredeyse milyonları içine alan toplumsal kümelere kadar genişleyebilir. Buradaki tartışma konusu, bireyin hafıza işlemlerine benzesin benzemesin, büyüklüğü aileden milyonlara kadar uzanan bir topluluğun kolektif hafızasının olup olmadığı ve eğer varsa ne şekilde oluştuğudur.

Kolektif hafıza kavramını kullanmasa da bu alanda fikirlerini beyan eden ilk kişi Emile Durkheim'dır. Pozitivist teorinin öncülerinden olan Durkheim'e göre bireyin hafızası kendisinin dışında toplum tarafından belirlenir ve oluşturulur.¹ Durkheim'in öğrencisi olan ve onun görüşlerini benimseyen Maurice Halbwachs, kolektif hafıza terimini kullanan ve alana

¹ Wulf Kansteiner, "Finding Meaning in Memory: A methodological Critique of Collective Memory Studies", *History and Theory* 41, (2002): 181.

kaynaklık eden ilk çalışmaları sunan kişidir. Halbwachs'a göre bireyin hafızası öznel gelişen bir süreç olmaktan ziyade toplumun içinde ve ona bağlı olarak gelişen bir olgudur. Bireyler toplum içinde hafızalarını anımsar, fark eder ve sınırlandırır.² Bu tanımlamayı açacak olursak toplumların bireyde olduğu gibi nesnel anlamda bir belleği yoktur. Ancak toplumlar üyelerinin belleğini şekillendirirler. Böylece bireyin kendi yaşantısı ve öznel bilgisinin yanında paralel olarak toplum tarafından şekillendirilmiş bir bellek söz konusudur. Kişinin hafızasında kolektif hafızanın yansıması olarak gelenekler, hikâyeler, eserler, anıtlar, yemekler ve imajlar canlanır ve bunlar grubun üyelerini birbirine bağlar. Kolektif hafızanın bizim konumuzu ilgilendiren tarafı ise tarihin ve tarih eğitiminin bu kapsamdaki fonksiyonudur. Tarih kendi başına geçmişte yaşanmış olaylar örüntüsüyken, bu günü yaşayanların kümülatif algısı olarak tanımlayabileceğimiz kolektif hafıza canlı, değişken ve müdahaleye açıktır. Bu kapsamda tarih ile kolektif hafıza arasındaki bağ çok önemlidir. Zaten toplu hafıza üç çeşit tarihi etmen arasındaki iletişimin sonucunda şekillenir. Bunlar; geçmişin tüm temsillerinin çerçevesini oluşturan kültürel ve entelektüel geleneklerimiz, seçici bir şekilde bu gelenekleri benimseyen ve işleten hafıza yapıcılar ve bu eserleri kendi ilgilerine göre kullanan, görmezden gelen ya da şekle sokan hafıza tüketiciler.³ Belli değerleri paylaşan bir toplumun geçmişinde yer eden tarihi olayları o toplumun bugününde devam eden uzantılarının hafızasında şekillendirme belli araçların sayesinde gerçekleşir. Halbwachs, kolektif hafızayı tanımladıktan sonra, tarihsel ve otobiyografik hafıza arasında keskin bir ayrıma gider. Otobiyografik hafıza, kişilerin bireysel olarak geçmişte deneyimledikleri eylemlerken tarihsel hafıza, bireylerin kayıtlı kaynakları okuma, dinleme, anma ve bayramlar gibi insanların bir araya gelip grubun geçmiş üyelerinin korunmuş işlerini ve başarılarını sosyal kurumlar vasıtasıyla canlandırıldığı faaliyetlerdir.⁴ Halbwachs'a göre belli dönemlerde yapılmadığı takdirde otobiyografik hafızadan silinecek olan geçmişe yönelik eylemlerin anma eylemleriyle canlı tutulması önemlidir. Birey yaşadığı sosyal

² Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1992), s.38.

³ Kansteiner, s.180.

⁴ Halbwachs, s.23-4.

çevrede o grubun geçmişinde yaşanan uzak eylemleri ve başarıları çevresini oluşturan yapıdan belli eylemlere müdahil olarak öğrenir ve böylece kendisinin topluma ilişkin kolektif hafızasını şekillendirmiş olur. Yine Halbwachs'a göre geçmiş, tamamen olmasa da şimdinin endişesiyle şekillenen toplumsal bir yapıdır. Ona göre '*presentist yaklaşım*' olarak adlandırılabilir bu kavrama göre şimdinin inanış, ilgi ve arzuları tarihin her bir döneminde farklı olarak ortaya atılmış görüşleri şekillendirir.⁵

Kolektif hafıza ile ilgili bu temel yaklaşımların yanında sonradan geliştirilen birçok teori mevcuttur. Örneğin Paul Connerton'a göre geçmişe yönelik unuttuğumuz şeyleri hatırlarken bugünün etmenlerinin bunu etkilemesi ya da geçmişin etmenlerinin bugünü etkilemesi ya da çarpıtması mümkündür.⁶ Connerton, toplumsal hafızanın şekillenmesinde politik unsurların daha baskın olduğunu düşünür. Tarihin geçmişte farklı insanlar tarafından deneyimlenen hadiselerin hafızada canlandırılmasından ziyade içinde bulunulan durumun parametrelerine göre belirlenen bir süreç olduğunu ifade eder.⁷

Nora ise tarih ile hafızayı birbirinden farklı şeyler olarak görür.

"Hafıza, kalıcı evrime, diyalektik unutmaya ve hatırlamaya açık, ardışık bozulmalara karşı bilinçsiz, kendine mal etme ve manipülasyona açık, periyodik olarak yeniden canlandırma ve uzun süre hareketsizliğe karşı duyarlıdır. Tarih ise artık var olmayan tamamlanmamış ya da problemlili olanın yeniden kurulmasıdır. Hafıza bizi sürekli olarak sonsuz şimdiye bağlayan bir olgu iken tarih geçmişin temsilidir".⁸

Ayrıca Nora, hafızanın tarihi kavramından hareketle bu olguyu üç dönem halinde incelemektedir; "*modern öncesi*", "*modern*" ve "*post modern*". Nora'ya göre modern öncesi zamanlarda insanların geçmişleriyle ilişkileri doğal ve

⁵ Halbwachs, s.25

⁶ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, (çev. Alaeddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), s.9.

⁷ Connerton, s.25-7.

⁸ Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Representations* 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, University of California Press (1989), pp. 7-24, s.8.

bilinçdışıydı.⁹ Modern zamanlarla birlikte bu durumda değişimler olacak ve Nora bunu açıklamak için 'Hafıza Yerleri' kavramını geliştirecektir.

19. Yüzyılla birlikte gündelik yaşamın sosyal modernleşme ve sanayileşme ile hızlanması sonucunda eski gelenekler ve bağlılıklar ortadan kalkmıştır. Bu durumda elitler, ilk elden canlandırmalar vasıtasıyla ulus devleti ayakta tutmak için dilde, anıtlarda ve arşivlerde hafıza mekânları oluşturmuşlardır. Bu noktadan sonra Nora'ya göre geç 20. Yüzyılda ulus devlet ideolojisinin çökmesiyle bu ilk elden canlandırmaların yerini doğal hafızanın ikinci el canlandırmaları alacaktır.¹⁰

Assmann ise kolektif hafızayı kültürel belleğe indirgeyerek daha da somutlaştırmıştır. Kültürel bellek kavramı, yeniden kullanılabilir metinler, imajlar ve her bir topluma her bir dönemde özgü olan, uygulanmasıyla o toplumun benlik imajını taşıyan ve sağlamlaştıran yapıları içerir. Her bir toplum bu tarz ortak bilgi üzerine kendi birlik ve özelliğini dayandırır.¹¹

Nihai bahse geçmeden önce tarihsel hafıza ile ilgili genel bazı değerlendirmelerde bulunmakta fayda vardır. Bilindiği üzere kişiler tarihi olayları birinci elden yaşamazlar. Kolektif hafızanın bir alt dalı olarak sayılabilecek tarihi hafızalarda bireyler önceden bazı önyargılara sahip olmakla birlikte ikinci el kaynakların yardımıyla bu olaylar hakkında bilgi sahibi olurlar.

"Bireyler olayları doğrudan anımsamaz; dolayısıyla, olaylar okuma, dinleme, anma etkinlikleri gibi insanların bir araya geldiği endirekt ortamlarda hatırlanır. Tarihsel hafıza, sosyal aktörlere yazılı kaynaklar ya da fotoğraf gibi diğer kayıtlar aracılığıyla ulaşır. Hafızanın bu türü, kitaplar, filmler, anma törenleri, eğitim sistemi aracılığıyla bireye dolaylı olarak ulaşan bilgiyi içerir. Dolayısıyla geçmiş bilgisi olayı doğrudan deneyimleyenlerin değil; sonradan bu bilgiyi yaşatmak için yapılandıranlar ve buna maruz kalanların

⁹ Kansteiner, s.183.

¹⁰ Kansteiner, s.183.

¹¹Jan Assmann, Tonio Hölscher, "Collective Memory and Cultural Identity", *Kultur and Gedächtnis*, (1988): 132.

hafıza bilgisidir. Bu çaba çoğu zaman bilinçli bir çabadır ve geçmişin şimdide yeniden inşasını kolaylaştıracağı bilinerek yapılandırılır.”¹²

Bilindiği üzere eğitim, kişilerde salt belli bilgileri depolamak için değil onları belli ideolojiler etrafında toplamak için de bir araç olarak kullanılır. Bu minvalde üzerinde en çok oynanan ve sübjektif olarak sunulan alan tarihtir. Kişileri ve akılları pozitivist pencereden bakarak toplum mühendisliği yöntemleriyle homojenize etmek ulus devletin birinci görevidir. Devletin kurulması ve kendine has özellikleriyle belli bir tarihten itibaren selefî yapılardan ayrılması tarih yazımı sayesinde gerçekleştirilir. Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi bu anlamda bu işlevin görüldüğü ve ulus devletin kuruluş sürecinin kesin ve belli hatlarla anlatıldığı bir örüntüdür. Adından da anlaşılacağı üzere dersin belli bir dönemi kapsamaması ve önceki tarihlere atıf yapmaması doğaldır. Ancak beşeri bilimlerde sonuçtan ziyade süreç önemlidir ve hiçbir yenilik kendi başına aniden ortaya çıkmamıştır. Ne hakkında bahsettiğimiz daha iyi anlamak için öncelikle dersin adında geçen inkılap kavramını ele alalım. İnkılap kelimesi, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte “*toplum düzenini ve yapısını daha iyi duruma getirmek için yapılan köklü değişiklik, iyileştirme*” olarak tanımlanmıştır.¹³ Zaten bu kapsamda kitabın¹⁴ dördüncü bölümünde genel olarak çağdaşlaşma adı altında tanımlanabilecek siyasi, idari, toplumsal, ekonomik alanlarda yapılan yeniliklerden bahsedilmektedir. Toplum düzenini ve yapısını daha iyi bir duruma getirmek görüşü pozitivist okulun savunduğu bir kavramdır. Yeni kurulan ve bağımsızlık mücadelesini veren ulus devlet kendini selefî Osmanlı’dan her alanda ayırmak ve farklılaştırmak zorundadır. Bu kapsamda eskinin reddi ve yeninin yüceltilmesi gerekmektedir. Çağdaşlaşma hareketleri, bu kapsamda yapılması gereken öncelikli adımlardır. Yapılan çağdaşlaşma hareketlerinin öncesiz oluşu ve yeni kurulan ulus devlet çatısı altında gerçekleştirildiği kitabın gerek içeriğinden gerekse

¹² Gökçen Başaran İnce, “Medya ve Toplumsal Hafıza”, *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültür ve İletişim*, (2010) 13(1) kış/winter: 9-29, s.14.

¹³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52c1dfb8d76963.78373193, Erişim Tarihi: 10.01.2014.

¹⁴ Bu araştırma konusu için TC. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı olarak Kemal KARA tarafından yazılıp, Önde Yayıncılık maharetiyle 2010 yılında İstanbul’da basılan kaynak esas alınmıştır.

üslubundan anlaşılmaktadır. Ancak Türk modernizasyonunun lokomotifi olan ve ulus devletinde militarist bir şekilde pozitivist yaklaşımla yukardan aşağıya doğru değişmesini sağlayan ordunun yenilenmesi, Tanzimat'tan¹⁵ önce Vaka-i Hayriye¹⁶ olayı ile başlamıştır. Vaka-i Hayriye olayının gerçekleşmediği bir Osmanlı toplumunda "Tanzimat Fermanı" gibi bir şeyin gerçekleşmesi düşünülemezdi.¹⁷ Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından önce gerçekleşen ve hayırlı olay şeklinde adlandırılan bu olayla Osmanlı kendisine ayak bağı olan eskimiş ordu sisteminden kurtulmuş ve batı tarzı modern ordular oluşturmaya başlamıştır. İlerde toplumu da çağdaşlaştırma projesi adı altında dönüştürecek olan ordunun dönüşümü bu olayla ateşlenmiş ve sosyal bilimlerin altın kuralı olan süreç olgusu tarihteki görünürlüğüyle bu noktadan başlamıştır diyebiliriz. Cumhuriyeti kuran ve inkılap hareketlerini başlatan kişiler ve halk aynı zamanda önceki dönemin getirdiği birikimleri de zihninde tuttuğundan kitapta anlatılan yeniliklerin belli bir dönem sonucunda tekâmül eden bir birikimin sonucu olduğunu ileri sürebiliriz. Öte taraftan rejimin eğitim, hukuk, ekonomi, sosyal hayat gibi alanlarda yapılan yenilikleri kendi dönemine mal eder gözükmesi kuruluş felsefesinin gereğidir. Yeni nesiller, tarihsel hafızalarını toplumun bir parçası olarak eğitim yoluyla bu şekilde yapılandırır. Bu ders kitabındaki inkılap hareketleriyle ilgili olan bölüm, döneme ilişkin belli bir semantik yapı içinde bugünün kaygılarıyla kodlanmış ve zihinlere sunulmuştur.

Kitabın giriş bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. Yüzyılın başındaki durumundan bahsedilmiş ve ikinci bölümde de Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerden ve Osmanlı ülkesinin işgal edilmesine karşı verilen tepkiler Padişah ve Atatürk özelinde anlatılmıştır. Anadolu'nun

¹⁵ 3 Kasım 1839'da ilan olunan Tanzimat Fermanı, Türk tarihinde demokratikleşmenin ilk somut adımıdır. Tüm vatandaşların can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması, yargılamada açıklık, vergide adalet, erkeklere dört yıl mecburi askerlik, rüşvetin ortadan kaldırılması, herkesin mal ve mülküne sahip olması, bunu miras olarak bırakabilmesi gibi konuları kapsar. Ayrıntılı bilgi için bkz. : *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt I, (9. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s.449-50.

¹⁶ 16 Haziran 1826 tarihinde, İstanbul'da Osmanlı padişahı II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağı'nın topa tutularak yok edilmesi ve sağ kalanların ise idam edilmesi ile sonuçlanan olaylara verilen isimdir.

¹⁷ Murat Belge, *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye* (2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s.541.

işgaline karşı padişah ve hükümetin direnmek yerine işgal güçleriyle işbirliği yaptığı belirtilmektedir. Mustafa Kemal'in ise işgallere olan direnişi ve ünlü '*Geldikleri gibi giderler!*' sözü, kitapta yer almaktadır.¹⁸ Dönemin şartlarına göre bir değerlendirme yapacak olursak padişah, cihan harbinde yenik düşen neredeyse bin yıllık bir imparatorluğun yöneticisi ve İslam âleminin halifesi iken Atatürk bu sözü söylediği sırada Osmanlı'nın bir subayıdır. İşgal durumunda bulunulan konuma göre verilen tepkilerin ve yapılabileceklerin farklılık göstereceği muhakkaktır. Padişah'ın gerçek yaklaşımı konusunda bugün bile tarihçiler arasında görüş ayrılıkları yaşanmaktayken tüm eğitim kademelerinde zorunlu olan bir ders kitabında bu tarz ifadelerin yer alması tarih öğretme kaygısından ziyade kurucu felsefenin yaklaşımını hafızalara yerleştirmektir. Tarih, o günün şartlarına göre yazılmaktan ziyade bu günün kaygısıyla şekle sokulmuş ve anlatılmak istenen sistematik içerik, semantik bir örüntü aracılığıyla kolektif hafızaya taşınmıştır. Özünde hilafeti ve birçok etnik unsurdan oluşan Osmanlı tebaasını temsil eden Padişah ile sonradan Türk ulusunu ve Cumhuriyet rejimini temsil edecek olan Atatürk'ün¹⁹, hem o günün nesilleri hem de bugünün canlı hafızaları için kutsanmış vatan topraklarına yapılan işgale karşı verdikleri tepki, zihinlere yansıtılmış ve böylece oluşturulan bu kutsiyetin gaspına verilen tepkilerin yorumlanması, kişilerin kendi öz fikirleri olmaktan ziyade, esasında önceden hazırlanan bir örüntü kapsamında oluşturulan kolektif belleğe işlenmiş tarihsel hafıza semalarına dönüştürülmüştür. İşte bu noktada kurulacak olan yeni rejimin kendisi ve onun temsilcisi, genç nesillerin kolektif hafızasında olumlu imajını sağlamlaştırmıştır. Buradaki anlatımdan kolektif hafızaya kazanması anlamında çıkarılabilecek sonuç, eskiyi temsil eden gücün teslimiyetçi ve ihanet içinde olduğu fakat sonradan kurulacak Cumhuriyeti temsil eden gücün ise ezelden beri özgürlük, bağımsızlık ülküsü peşinde koştuğudur. Ulus devletin temsilinin hafızada kuvvetli yer bulması için çok kültürlü, uluslu ve kozmopolit yapının ve onun karşısında duran homojen, ulusçu ve modern yapının hem kronolojik olarak hem de ideolojik olarak birbirinden keskin

¹⁸ Kemal Kara, *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* (İstanbul: Önde Yayıncılık), 2010, s.61-2.

¹⁹ Bahsi geçen dönemde Atatürk, henüz Atatürk soyadını almamış, Mustafa kemal adını taşıyordu.

hatlarla ayrılması projenin başarısı ve kolektif hafızanın aynı yönde telkin edilmesi için elzendir. Bu yöntemle öncekinden farklı ve özellikli olan bir hafıza geleneği oluşturulmaya çalışılmaktadır. Öncekinin temsil ettiği gelenek ötekileştirilerek kolektif hafızanın dışına çıkarılarak, bir nevi “*kolektif amnezi*” oluşturulmaya çalışılmakta, yenisi yüceltilmekte ve öncekinin kolektif hafızada boşalttığı yer, yenisiyle doldurulmaktadır. Nora'nın bahsettiği gibi bu ders kitabında, Osmanlı'nın son dönemindeki yabancı işgaline karşı farklı iki cepheden gelen tepkilerden birinin lehine ‘*Hafıza Mekânı*’ oluşturulmuş ve Halbwachs'ın ifadesiyle bireyin hafızası oluşturulan algı ile dışarıdan şekillendirilmiştir. Kolektif hafızası toplum içinde eğitim yoluyla şekillenen bireyler, Cumhuriyetin vücuda getiriliş süreciyle ilgili genel bir anımsama yoluna gittiğinde, kitabın geçmişten ziyade bugünün kaygısıyla, bu üslup ve içerikle aktardığı tarihsel senaryo, her bir bireyin hafıza yeri, bireyleri oluşturan toplumun ise kolektif hafızası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kitabın beşinci bölümü olan Türk ordusu ve Milli savunma başlığı altında “*Türk Milleti tarih boyunca hiçbir zaman saldırgan olmamış, milli hak ve çıkarları tehlikeye düştüğünde savaşmak mecburiyetinde kalmıştır.*” denilmektedir.²⁰ Bu anlatım, Kurtuluş Savaşı açısından düşünüldüğünde yerinde olabilir ancak Osmanlı devletinin de yüzyıllar önce bu toprakları belli saldırılar sonucunda aldığı unutulmamalıdır. Her ulusun belli topraklar üzerinde yaşama hakkının saklı olduğundan hareketle bu ifadeden kolektif bellek üzerine çıkarılabilecek sonuç şu olabilir. Türk milletinin temsilcisi olan sizler atalarınızın yaptığı gibi kendi öz vatanınız söz konusu olduğunda üzerinize düşen görevi yapmaktan geri durursanız onların birer temsilcisi ve devamı olarak size bıraktıkları mirasa ihanet etmiş olursunuz.

İnkılap tarihi kavramından hareketle kitabın ilgili bölümünde anlatılan yenilik hareketleri; cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması, eski eğitim kurumlarının kaldırılması ve yerine eğitim birliğini esas alan okulların açılması, yeni alfabenin kabulü, kılık kıyafet kanunları ve milli ekonominin oluşturulması gibi çalışmalardır. Bunlardan cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması siyasi anlamda en radikal değişimler olarak tanımlanabilir.

²⁰ Kara, s.253.

Halifeliğin kaldırılmasına giden süreçte halifeliğin uğradığı değişim, “halifelik giderek dini özelliğini kaybetmeye ve siyasi bir nitelik kazanmaya başlamıştır”²¹ şeklinde açıklanmaktadır. Burada maksat, halifeliğin esasında Hz. Muhammed’in ardından gelen temsilciler ve nihayet Osmanlı döneminde kötü uygulandığını kanıtlamaktır. Burada sonradan yapılacak olan laiklik düzenlemesine zihinleri hazırlamak için bugünün bakışıyla oluşturulan bir tarihsel senaryoya sadece giriş yapılmaktadır. Halifelik ve saltanatının kaldırılması sadece bu sistemlerin uygulamadan kaldırılması değil, kolektif hafızanın önünde yargılanıp suçlu bulunması ve ardından gereken cezaya çarptırılarak tarihin çöplüğüne atılması anlamına gelir. Önceki güce özgü olan ve toplumsal hayatı baştan aşağı şekillendiren düzenlemeler yeni irade tarafından tamamıyla ötekileştirilerek yerinden edilmesi ve oluşan boşluğa yeni sistemi temsil edecek unsurların belli bir sistematik dâhilinde yerleştirilmesi gerekmektedir. İşte bu kapsamda yapılan bütün reformlar, eski düzenin yaptıklarının yargılanması olmakla kalmayıp yeni düzenin kurucu eylemleridir.²² Tüm bu çabaların ve değişimlerin o günün tarihi konjonktüründe devletin ve milletin bekası için yapılması zorunlu olduğu algısını toplumun kolektif hafızasında oluşturma çabası kitabın üslubunda ve anlatımında kendini göstermektedir.

Eski düzen ile yeni düzen arasındaki felsefi farkların toplum tarafından hissedilmesi için ikisi arasında belli sınırlar koyan radikal eylemlerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda yapılan en büyük yeniliklerden birisi de kılık kıyafet kanunlarıydı. Atatürk’ün ağzından kitapta aktarılan şu sözler bu hususta dönemin hâkim iradesinin düşüncelerini yansıtmaktadır:

“Uygurum diyen Türkiye’nin gerçekte uygar olan halkı, baştan aşağı dış görünümü ile uygar ve gelişmiş olduğunu göstermek zorundadır. Uygur ve uluslararası giyim, ulusumuz için layık bir giyimdir. Onu giyeceğiz. Ayakta iskarpin ya da fotin; üstünde pantolon, yelek, gömlek, kravat, ceket ve doğal olarak bunların tamamlayıcısı siperli

²¹ Kara, s.191.

²² Connerton, s.17.

*serpuş; bunu açıkça söylemek isterim, bu serpuşun adına şapka denir...”*²³

Kurulan yeni rejimler her dönemde insanların kıyafetine kadar müdahale etmiştir ya da insanlar kendi seçimleriyle bu yönde hareket etmişlerdir. Yeni kurulan Cumhuriyet de kendisini kılık kıyafet anlamında önceki dönemden farklı kılmak için bu tip değişikliklere gereksinim duymuştur. Zaten insanlar aynı giyinecekse, ticaret aynı şekilde devam edecekse, eğitim aynı kurumlarla sürdürülecekse, siyasi yapı değişmeden kalacaksa yeni bir sistem kurmanın ne anlamı vardır.

O dönemin ve neredeyse bütün 20. Yüzyılın hâkim pozitivist bilim anlayışı ve bu pozitivist bilim yaklaşımını sosyal bilimlere de taşımak isteyen aklın düşüncesi budur. Bu minvalde oluşturulan yeni ulus devletin oluşum süreci sonradan o dönem toplumunun devamı olacak nesillere aktarılmasında belli bir sistematığın takip edilmesi gerekmektedir. Kuruluş sürecinin, sonradan gelen toplumların kolektif hafızasında rasyonelleştirilebilmesi için öncekinin ayrıştırılıp yargılanması ve işe yaramaz olduğu fikrinin benimsenmesi önemlidir. Sonrasında yerine getirilenin kaçınılmaz olduğu fikri aktarılan tarihi olayların gelişim süreci kapsamında belli bir semantik yapı içinde nedenleriyle birlikte kitapta açıklanmaktadır. Zaten Loewen'e göre okullarda öğretilen ve medyada sunulan tarih, geçmiş olayların tarafsız sunumundan ziyade, güncel amaçları, referansları ve inanışları doğrulayacak şekilde yanlı aktarılmasıdır. Geçmişin yanlı sunumu olarak aktarılabilecek bu yaklaşım “şimdilik” olarak tanımlanmıştı.²⁴ Bu tespiti şu şekilde açmakta fayda var. Orwell'in: “Günümüzü kontrol eden geçmişi, geçmişi kontrol eden de günümüzü kontrol eder”,²⁵ sözünden hareket edecek olursak, kitapta aktarılan bu değişimler ve bunların övülmesi bugün bu yapıyı desteklemeyen güçlerin hâkim olduğu bir ortam belirlediğinde toplumun kolektif hafızasına nasıl aktarılacaktır? Bu soruya cevap verecek olursak öncelikle bu üslup ve içerikle yazılmış bir kitabın var olmayacağından söze başlamakta fayda vardır. Sonrasında ise inkılap adı altında sunulan bu yeniliklerin hepsi olmasa da

²³ Kara, s.225.

²⁴ Craig W. Blatz, Michael Ross, *Historical Memories, How does Memory Shape History?*, (Canada: University of Waterloo), s.224.

²⁵ Craig W. Blatz, Michael Ross, s.226.

bazıları geleneklere ve geçmişe ihanet olarak sunulması muhtemeldir. İşte bu noktada yeni sistemin yapmaya çalıştığı şey kuruluştan sonraki dönemi kapsayan yeni bir hafıza geleneği oluşturmak ve bunu nedenleriyle topluma sunmaktır.

Kitapta genişçe yer tutan diğer önemli kısımlar ise Atatürk'ün kişiliği ve Atatürkçü düşünce sistemi hakkında bilgilerin yer aldığı bölümlerdir. O dönemin hâkim siyasi görüşleri olan vatan, millet, bayrak, ulus kavramları Atatürk'ün şahsında toplanmış ve toplumun bu yüce kişilik etrafında birlik olduğu aktarılmaya çalışılmıştır. Kendinden önceki saltanat sistemini kaldıran bir yapının, insana özgü kavramlar olan demokrasi, insan hakları, eşitlik gibi ortak, soyut kavramları daha fazla yüceltmek yerine, sınırlar çizmeye ve bu çizilen sınırlar içinde oluşturulan vatan gibi soyut kavramlarla diğer somut kavramaları bir kişilik etrafında toplaması ve örnek göstermesi anlamlıdır. Bu çaba, o dönemde yaşayan toplumun ve ondan sonra devam eden nesillerin geçmişe dönük bir referans yapma ihtiyacı duyduğunda kuruluşun öncesinde kalan ve artık ihtiyaçları karşılamayan kişilerin ve görüşlerin yerine herkesin hemfikir olduğu bir ulusal kahraman etrafında kişileri, görüşleri ve kolektif hafızayı şekillendirmeye yöneliktir. Bu noktada da kitabın tarihsel anlatım içerisinde bir şahsiyeti ön plana alarak ondan önceki önderler arasına derin hendekler kazmaya çalışmasının nedeni “kurucu eylemler” olgusuyla açıklanabilir. Kitapta Atatürkçü düşünce sistemiyle ilgili anlatıma girerken şu cümleler dikkat çekicidir:

*“Atatürkçü düşünce sistemi, büyük önder Atatürk'ün eseridir. Atatürkçü düşünce sistemi, Türk milletinin ihtiyaçlarından ve gerçeklerinden kaynaklanmıştır. Temelinde, insanlığın yüzyıllar boyunca kazandığı yüksek değerler vardır ve bunlar ilerlemeye ve yenileşmeye yöneliktir. Atatürkçü düşünce sistemi, Türk milletini, aklın ve bilimin yol göstericiliğinde, çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarmayı amaç edinmiştir”.*²⁶

²⁶ Kara, s.277.

Bu ifadeler dünyanın herhangi bir ülkesinde Atatürk kelimesinin çıkarılmasıyla kabul görebilir. Zaten dünyanın bütün bölgelerinde ilerlemeye ilişkin bu ülkeler kabul görmektedir. Atatürk şahsında bu ülkelerin toplanması sonradan Kemalizm olarak adlandırılacak ideolojinin çıkış noktasıdır. Bu proje kurulan yeni sistemin dayandığı ideolojydı. Öncesinde Müslüman ve gayrimüslim tanımlamalar çerçevesinde Osmanlı'nın kulu olan toplum, arileşerek homojen bir yapıya indirgenerek Türkleşmiş ve Kemalist ideolojiye bağlanmıştır. Kemalizm, Batı'nın simgelediği "ileri" toplum düzeni karşısında "geri" olduğu düşünülen Türk toplumunun ilerlemesi açısından radikal-ilerici bir ideoloji ve radikal bir Batılılaşma programı olarak görülebilir.²⁷ Ulusun en zor şartlar altında son nefesini verdiği günlerde bu ideolojinin temsilcilerinin bayraktarlığında Kurtuluş Savaşı kazanılmış, sonrasında geri kalan toplumun her alanda ilerlemesi için bu ideoloji ışığında devrimler ve reformlar gerçekleştirilmiş ve ülke baştan aşağı yeniden kurulmuştur. Bu ülkeye vatandaşlık bağıyla bağlanmış her kişi bu süreci ve yaşananları bu çerçevede değerlendirdiğinde onun da benimsemesi gereken ve doğrusu da bu olan ideoloji Atatürkçü düşünce sistemi ya da diğer adıyla Kemalizm'dir. Modern öncesi geleneksel toplumda dini referans alan siyasi sistemden modern devletler dönemiyle birlikte vazgeçilmiş, bunun yerini nesnel, bilimsel referanslar almıştır. Modern Türk devletinde de bu değişim yukarıdan aşağı yönde yaşanmakla birlikte devletin resmi ideolojisi de Atatürkçü düşünce sistemi olmuştur. Böyle bir durumda gelişen süreci ve yaşanan bu değişimleri topluma anlatmanın en iyi yöntemi, tarihle birlikte bu örüntüyü sunmaktır. Bu sayede toplumun kolektif hafızası rejim ve resmi ideolojisi safında tutulmuş olacak ve istenilen birlik sağlanacaktır. Kuşkusuz ideolojinin şekillenmesinde kolektif hafıza tutkal görevi yapmaktadır.

Genel olarak bakacak olursak bu ders kitabı, öncelikle ülkenin işgali, ardından verilen bağımsızlık mücadelesi ve sonunda gerçekleştirilen devrimlerin anlatıldığı, ulus devletin kuruluşunun tüm aşamalarıyla genel bir özet halinde sunulduğu bir manifestodur. Tarihe referans yapan bu tip manifestolar, antitezi karşısında sağlam bir kolektif hafıza oluşturabilmesi için

²⁷ Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi* (13. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s.222.

kronolojik süreçte eklemeler, çıkarmalar içerebilir. Bu eklemeler, çıkarmalar ve manifesto lehine yapılan yorumlayıcı anlatımlar tarihin aksine her an değişebilen, yönlendirebilen kolektif hafızanın kontrol edilmesi anlamında çok önemlidir. Siyasi bir sistemin ayakta kalabilmesi ve uyruklarının yaşayan kolektif hafızasında haklı ve olumlu bir imaja sahip olabilmesi için bu süreçlerin her an işletilmesi gerekmektedir.

Milli Kimlik ve TC İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Türkiye'nin Milli Kimliği Üzerine Etkileri

Milli kimlik konusuna girmeden önce kimlik üzerine genel bazı değerlendirmeler yapmakta fayda olduğu kanısındayız.

“Türkçe ’de eski dilde “hüviyet”, yeni dilde “kimlik” olarak geçen bu kavram, Avrupa sosyal bilim literatüründe “self” ve “identity” olarak ifade edilmiştir. John Locke’den beri kimlikle ilgili kavramsal açıklamalar “self” terimi çerçevesinde ele alınırken, yirminci yüzyıldan itibaren “identity” kavramı yerleşmiştir. “Identity”, Latince’de ayniyet, değişmezlik ve süreklilik manası taşıyan “idem” den gelir.”²⁸

Kimlik esasında çok boyutlu bir kavramdır ve her bir bireyin kendisini en azından bir şekilde tanımladığı bir kimliği mevcuttur. Bu kimlik, kişinin toplum tarafından algılanan yapısı olabileceği gibi kişinin kendisini tanımladığı hal de olabilir. Genel olarak bir tanımlama yapacak olursak kimlik, kişilerin ve çeşitli büyüklük ve nitelikteki toplumsal grupların “kimsiniz, kimlersiniz?” sorusuna verdikleri cevaplardır.²⁹ Kimlik, salt anlamı itibariyle kolektif bir yapıya sahip olmamakla birlikte, bireysel yaşantıda var olan tasavvurları, yaşama katılma biçimlerimizi ve son analizde toplumsal yaşantı içerisinde bireyin konumlanmasını kapsamaktadır.³⁰ Bu açıdan bakıldığında kimliğin bireysel boyutunun yanında toplumsal boyutları da söz konusudur. Bu durumda bireylerin kendilerini tanımladıkları ya da kendilerinin başkaları tarafından tanımlanan kimliklerinin yanında dâhil

²⁸ Yücel Öztürk, “Tarih ve Kimlik”, *Akademik İncelemeler*, Cilt:2, Sayı:1 (2007): s.4.

²⁹ Süleyman Yıldız, “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Milli Folklor* 74, (2007): s.9.

³⁰ Celalettin Yanık, “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”, *Kaygı* 20, (2013): s.227.

olduğu gruba bağlı olarak edindiği bir kimlik de mevcuttur. Bu kimliklere sahip olan kişiler, belli kimlik tanımlamalarında birbiriyle örtüşen taraflara sahip olabileceği gibi birbirinden ayrışan hatta zıtlaşan kimlik tanımlamalarına da sahip olabilirler.

“Mesela, bir kişi bir hemşerisiyle hemşerilik kimliği ile müşterek olabilir, ancak, ideolojik kimliği ile aynı kişiden ayrılabilir. Ancak, bu iki kişi gene çok daha geniş millî kimlik içinde birleşebilirler. Bu karmaşık, birbiriyle kesişen, örtüşen ve çatışan kimlikler aslında milli kimlik çatısı altında genel olarak birleşebilirler.”³¹

Bu girizgâhtan sonra kimlik tanımlamalarıyla ilgili genel bir sınıflandırmaya gitmekte fayda vardır.

Kültürün bütününe ait, dış gözlemlerle kavranabilen kimliğe ‘nesnel kimlik’ denir ki küresel yahut milli kimlik değeri denilen budur ve kişiyi hem topluma hem de başkalarına tanıtır. Kişiyi kendi yerini ve bağlılıklarını hatırlatan, gelenek, görenek ve eğitim yoluyla kişide bir şuur yaratan ‘öznel kimlik’ olarak değerlendirilirken; kişiyi ötekilerden ayırmak için, kurumlarca verilmiş ‘bireysel kimlikler’; herkesin cebinde, işyerinden aldığı çalışma kartı, trafik polisinden aldığı sürücü belgesi, bankadan aldığı para-kredi kimlikleri bireysel kimliği oluşturmaktadır. Kişilerin üyesi bulunduğu kurum ve kuruluşlar, dernekler, kulüpler ve okullarla gönüllü, duygusal veya mesleki ilişkilerini gösteren psiko-sosyal veya kimlikleri de vardır. Bu tür kimlikleri bireysel kimliklerden ayırmak için kişisel kimlik denilmektedir.³²

Smith, çoklu kimlik ile yapılacak sınıflandırmayı cinsiyet, mekân ya da ülke, toprak ve son olarak sosyo-ekonomik toplumsal sınıf kategorisinde değerlendirir.³³ Bu sayılan sınıflandırmalara dayalı kimlikler çoğunlukla karmaşıktır ve bazen de birbirlerine zıtlık oluşturabilirler. Daha keskin bir ifadeyle bugününün ulus devlet şemasını ayakta tutmak için lazım gelen

³¹ Öztürk, s.14.

³² Recep Yıldız, Sakine Demir, “Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet”, s.5-6.

³³ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik* (çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s.17-18.

kapsamlı bir kimlik sınıflandırmasına müsait değildir. Zaten bir ülkede bütün halkı kuşatacak kadar kapsamlı bir ortak kimlik ortaya çıkacaksa bunun sınıf ve ekonomik çıkara dayalı bir kimlikten tamamen farklı türden olması gerekir.³⁴ Bu sebeple modern dönemle birlikte önem kazanmış milli kimlik kavramı önemli ve dikkate değerdir.

Ulus devletlerin yeryüzünde yaygın olmadığı dönemlerde ortak kimlik ile oluşturulan bağlılık meselesi farklı referanslara ilişkili olmakla birlikte genelde dinsel bir motif içermekteydi. Ancak özellikle Fransız devriminden itibaren gelişen süreçte bu kimlik tanımlaması özellikle Batı toplumlarında erozyona uğramış, gelinen süreçte ulusal kökleri esas alan milli kimlik sınıflaması öne çıkmıştır. Genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak siyasi alanı dinden soyutlamanın ulusal kimliği ileri sürmeden önce yapılması gereken bir eylem olduğunu kolayca anlayabiliriz. Şöyle ki; din olgusunun bireyleri farklı ulusal köklerden oluşmalarına rağmen bir arada tutan bir maya olmasından hareketle, araya ulusal kimliği koymadan önce bu mayanın aradan çekilmesi esastır. Böyle olunca da bugün yeryüzünde sayıları 200'e yaklaşan ulus devletlerin oluşumu gerçekleşmiş ve bu devletler milli kimlikleri öne çıkaran ideolojik bir siyasi yapıya bürünmüşlerdir.

Modern çağla birlikte önem kazanan ve ulus devleti ayakta tutmak için gerekli kana sahip olan milli kimliğin bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar; tarihi bir ülke, ortak mitler ve tarihi bellek, ortak bir kitlesel kamu kültürü, topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler, topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkânına sahip oldukları ortak bir ekonomidir.³⁵ Tabii modern devletin ideolojisi olan milliyetçiliği destekleyen milli kimliğin yanında bir de etnik kimlik söz konusudur. Her millet için geçerli olmasa da etnik kimlik milli kimliğe evirilen bir yapı olarak değerlendirilebilir. Milli kimlik ile etnik kimliğin özelliklerini kıyasladığımızda benzer özellikler dikkatimizi çeker. Etnik kimliğin de kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir 'yurt' la bağ ve nüfusun önemli kesimlerinde dayanışma duygusu olmak üzere altı temel niteliği

³⁴ Smith, s.20.

³⁵ Smith, s.32.

bulunmaktadır.³⁶ Bu özelliklerden hareket edecek olursak benzeşen yönleri kolaylıkla keşfedebiliriz. Modern öncesi dönemlerin etnik kimlikleri modern zamanlarla birlikte kendilerini geliştirerek uluslaşmış ve milli devletlerin temelini oluşturmuşlardır. Tabii ki bu süreçte bütün etnik yapılar bu oluşumu tamamlayamamış ve '*primordial*' yapısını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Modern dönemde devletlerin siyasi yapısının hangi temeller üzerine bina edileceği önemli bir sorundur. Osmanlı'nın dağılmasıyla başlayan süreçte imparatorluktan birçok etnik unsur ayrılmış ve uluslaşarak devlete dönüşmüşlerdir. Ana gövdeyi oluşturan Osmanlı-Müslüman kimliği ise son çırpınılarıyla birçok savaşa girmiş ancak neredeyse üç asırdır dönüşüme uğrayan ve kimlik dâhil her alanda modernleşerek karşısında duran Batılı güçler ve kendisinden ayrılan ulus devletlerle baş edememiştir. Bu durumda Osmanlı'nın kurucu etnik yapısı olan Türk kimliği, içerde çare arayan fikir önderlerinin Fransız İhtilali ve modernleşme ile birlikte tüm Avrupa'yı ve hatta dünyayı derinden etkileyen milliyetçilikle birlikte tutunabileceği tek daldır. Bu süreçte öncesinin baskın kimlik tanımlaması olan din geri plana atılarak yerine çağın popüler akımlarına da uygun olarak Türk kimliği ön plana çıkarılmaya başlanmış ve üç kıtaya yayılan devasa topraklar kabuğuna çekilerek çekirdek vatan toprakları belirlenmiştir. Smith'in belirttiği gibi kolektif bir özel ad olan 'Türk' ve ona bağlı olarak bu Türk kimliğinin iki bin yıl öncesinden gelen soy miti ve tarihi anılar belirlendikten sonra imparatorluk politikalarıyla genişleyen ve farklı etnik unsurları içine alan geniş topraklar ayrıştırılıp ötekileştirilmiş ve homojen etnik unsur olan Türklerin yoğun olarak yaşadığı düşünülen '*Misak-ı Milli*' kapsamındaki yerler kutsanmış ve vatan toprağı ilan edilmiştir. Bu toprakların kutsiyeti bin yıllık şanlı geçmişi ve elde tutulması uğruna üzerine akıtılan şehit kanlarıyla onaylanmıştır. Her ulus gibi Türk ulusunun da belli bir toprak parçası üzerinde yaşama hakkı olduğu tezinden hareketle Osmanlı'ya karşı birkaç yıl öncesine kadar ulus devlet iddiasıyla savaşan etnik unsurlar karşısında Osmanlı'nın kurucu gücü olan Türk etnik kimliği de aynı tezi savunarak savaşmaya başlamıştır.

³⁶ Smith, s.42.

Yaşanan bu süreç ders kitabında başından itibaren devletin kuruluş aşaması ve reform süreçlerine kadar genel hatlarıyla anlatılmaktadır. Kitapta Türk, milli, millet gibi kimlik çağrışımı yapan kelimeler sıkça kullanılmış ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş sürecine ilişkin milli kimlik kavramı Türk sıfatıyla tanımlanmıştır. Atatürk'ün milliyetçilik ve Türk kimliği ve vatanı üzerine söylediği birçok söze kitapta özellikle yer verilmektedir: *Türkiye Cumhuriyeti; her anlamda, büyük Türk milletinin öz ve değerli malıdır. Kıymetli evlatlarının elinde daima yükselecek, sonsuzluğa kadar yaşayacaktır.*³⁷ Burada üç farklı kavrama gönderme vardır. Bunlardan birincisi büyük emekler sonucunda azgın sömürgeci devletlerin elinden Türk milletinin azmiyle kurtarılan ve milli kimlik için çok önemli olan kutsal vatan toprakları, ikincisi bu toprakların sahibi olan Türk milletini oluşturan ulusal kimlik ve bu her ikisinden oluşan emaneti koruyacak olan gelecek nesillerdir.

Bu kapsamda bu kitabın tek başına tarihi bir süreci anlatmaktan öte farklı hedeflere yönelik kaygıları olduğu muhakkaktır. Tarih eğitiminin disiplin dışı amaçlarından birisi de ulusal kimlik oluşturmaktır.³⁸ Oluşum süreci genel hatlarıyla başlangıcından itibaren anlatılan Türk milli kimliği, kitabın üslubuna bakılacak olursa kutsal bir emanet olarak Türk gençliğine bırakılmış ve bu emaneti korumak Türk gençliğinin namusu olarak görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce siyasi yapıyı oluşturan ve modern çağda sürdürülemeyecek olan monarşi ve dini kimlik örtük bir üslupla yerilmiş ve yerine benimsenen laik Türk milli kimliğinin seçilme nedenleri belli bir semantik örüntü halinde okura yansıtılmış ve bu durum savunulmuştur. Bu minvalde kutsal vatan toprakları içinde kalan ve vatandaşlık bağıyla Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı olan herkes –Lozan'da geçen azınlıklar hariç- Türk ilan edilmiştir. Zaten Anayasa'nın 66. maddesi olan "Türk Devleti'ne vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk'tür" ifadesi kitapta yer almaktadır.³⁹ Kitabın üslubuna bakılacak olursa bağımsızlık mücadelesinde kanlarını kutsal vatan topraklarına akıtan ve kitabın muhatapları olan gelecek nesillere emanet eden kişilerin tamamı Türk'tür.

³⁷ Kara, s.295.

³⁸ Hale Şıvgın, "Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi", *Akademik Bakış 4*, (2009): 40.

³⁹ Kara, s.299.

Misak-ı Milli sınırları içinde kalan ve etnik olarak toplam nüfusta büyük yer teşkil eden Kürtlerden ve Kurtuluş savaşı öncesinde Kürt aşiretleriyle yapılan ittifaktan bahsedilmemiş ve Kürtler, Türklerin din kardeşi olması sebebiyle aynı milli kimlik tanımlamasının içine yerleştirilmiştir. Kuruluştan kısa bir süre sonra dini kimliğini reddeden ve kendini laik bir sistem olarak tanıtan bir ülkenin azınlık bir etnik grubu kendi din kardeşi olarak görüp etnik yapısını görmezden gelmesi önemli bir paradokstur. Zorunlu bir ders olması sebebiyle aynı dersi alan özellikle Kürt etnik kimliğine mensup vatandaşların bu inkâr politikasının sonucunda kendi etnik kimliğini '*primordial*' çerçevede sürdürmesi ve değişime karşı kendi kabuğunu sertleştirmesi kaçınılmazdır. İçerdeki Türk kimliğine karşı belli bir propaganda çerçevesinde birleştirici bir rol oynayan bu ders kitabı aynı vatan toprakları üzerinde farklı etnik gruplara bu sebeple tam tersi bir etkide bulunması kaçınılmazdır.

Türk milli kimliği üzerine şekillendirilen milliyetçilik görüşü, kitabın tamamında baskındır. Modern çağın popüler akımı milliyetçilik, zaten Kurtuluş Savaşı sürecinin ve sonrasında kurulan ulus devletinin resmi ideolojisidir. Smith'in dediği gibi milliyetçilik, "bir milletin özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunları idame ettirmesine yönelik ideolojik bir harekettir".⁴⁰ Bu görüşe bakacak olursak çağa uygun şekilde kuruluştan devrimlere kadar geçen süreci kitabın milliyetçilik ideolojisi doğrultusunda anlatması normal karşılanabilir. Milliyetçilik akımı sadece kendi başına işlenmekle kalmamış Atatürk Milliyetçiliği tanımlamasıyla bu kavrama yeni yüz kazandırılmıştır. Bu ilişkilendirme sonucunda Türk milli kimliğine bağlı olarak şekillenecek Türk milliyetçiliğinin Atatürkçü sıfatıyla tanımlanması resmi ideolojinin kurucu figür ve ona atfedilen görüşler çerçevesinde oluşturulduğunu göstermektedir. Böylelikle yetişen nesillerden Türk milliyetçisi olması beklenmekle birlikte bunu Atatürk sıfatıyla da tanımlaması ve bu görüşleri özümsemesi beklenmektedir.

Sonuç

Türkiye'deki resmi okullarda okutulması zorunlu olan TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin rolünü kolektif hafızanın ve milli kimliğin oluşumu

⁴⁰ Smith, s.122.

bağlamında değerlendirmeye çalıştık. Sonuca ilişkin genel bir değerlendirme yapmadan önce belirtmemiz gereken nokta kimlik-tarih-hafıza kavramlarının birbiriyle olan ilişkisinin dikkat çekici olduğudur.

“Tarihin, hafıza ve kimliğin karşılıklı etkileşime girişindeki rolü, aslında hafıza ve kimliğe yeni bilgi eklemek değil, kimliğin hafızadan almış olduğu unsurlara meşruiyet kazandırmaktan ibarettir. Tarih, kimliğin yaratılmasında hafızanın destekleyicisidir. Kimliğin hafızaya göre inşa edilmesinden sonra tarihe başvurulduğu yaygın bir kanaattir.”⁴¹

Bu kitap örneğinde tasarlanan kolektif hafızadan da yardım alarak oluşturulmak istenen kimlik yapısı, Türk ulusuna dayalı milli kimliktir. Türk ulusuna ilişkin yaratılmak istenen kolektif hafıza, bugünün kaygılarıyla oluşturulduktan sonra, tarihe referans yapılarak kuruluştan itibaren şekillendirilmek istenen milli kimlikle desteklenmiştir. Oluşturulan milli kimlik ile tarih bugünün kolektif hafızasında uyum içerisinde olması gerekmektedir. Bu sebeple dönemin tarihi sürecinde milli kimliğe uymayan hareketler çıkarılmış ve aktarılan bilgi belli bir semantik örüntüye kavuşturularak her an yeniden şekillenen ve oluşturulan kolektif hafızanın kullanıma sunulmuştur.

Bu genel değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere kolektif hafızanın da yardımıyla asıl varılmak istenen nokta Türk ulus devletinin varlığını ve oluş sebebini meşru bir temele dayandırmak ve güvence altına almaktır. Ne de olsa ulus devlet sistemi dönemin ve yakın geleceğin hâkim devlet kurgusu olacağı ortadadır. Bu gerçeklik ülkenin uyruklarına resmi tarih eğitimi yoluyla aktarılmakta ve oluşturulan kolektif hafızanın da yardımıyla ulus devletin tutkalı olan milli kimlik pekiştirilmektedir.

Kaynakça

Assmann, Jan ve Tonio Hölscher, “Collective Memory and Cultural Identity”, *Kultur and Gedächtnis*, (1988): 125-133.

Blatz, Craig W., ve Michael Ross, “Historical Memories, How does Memory shape History?” Canada, University of Waterloo: 223-237.

⁴¹ Öztürk, s.16.

İnce, Gökçen Başaran, “Medya ve Toplumsal Hafıza”, *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültür ve İletişim, Culture & Communication*, (2010): 9-29.

Kansteiner, Wulf “Finding Meaning in Memory: A methodological Critique of Collective Memory Studies”, *History and Theory* 41, (May 2002): 179-197.

Nora, Pierre, “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”, *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, California: University of California Press (Spring, 1989): 7-24.

Şıvgın, Hale, “Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi”, *Akademik Bakış* 4, (2009): 35-52.

Öztürk, Yücel, “Tarih ve Kimlik”, *Akademik İncelemeler*, Cilt:2, Sayı:1 (2007): 1-25.

Yanık, Celalettin, “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”, *Kaygı* 20, (2013): 225-237.

Yıldız, Recep ve Sakine Demir, “Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet”: 1-25.

Yıldız, Süleyman “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Milli Folklor* 74, (2007): 9-16.

Belge, Murat, *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Connerton, Paul, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, çev. Alaeddin Şenel, 1. bs., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

Halbwachs, Maurice, *On Collective Memory*, Edited, Translated, and with an Introduction by LEWIS A. COSER, Chicago: The University of Chicago Press, 1992.

Kara, Kemal, *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, İstanbul: Önde Yayıncılık, 2010.

Köker, Levent, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, 13. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

D. Smith, Anthony, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, 6. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi", Cilt I, 9. bs., İstanbul: İletişim Yayınlar, 2011.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52c1dfb8d76963.78373193

Künye:

Biletska Yuliya, Şahin Cemile, Şükür İsmail, "Kolektif Hafıza ve Milli Kimlik Bağlamında Türkiye'de Resmi Tarih Yazıcılığı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi I*, (2014): 94-116.